

УДК 027.7.09(477.51)(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2023-22F-108-157-176

Г. С. Осіпова

заступниця директора бібліотеки імені академіка М. О. Лавровського

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

orcid.org/0000-0002-1387-0481

e-mail: Galochkas@bigmir.net

**Ніжинська сторінка в житті та діяльності відомого
бібліографа С. І. Пономарьова
(до 195-річчя від дня народження)**

Запропонована розвідка змістовно і концептуально належить до досліджень з історії вітчизняного бібліотекознавства та безпосередньо присвячена періоду навчання видатного українського бібліографа другої половини ХІХ – початку ХХ ст. С. І. Пономарьова у Ніжинській гімназії (1841–1848) та його діяльності, пов'язаної з придбанням бібліотеки відомого вченого-філолога Степана Петровича Шевирьова для книгозбірні Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька в 1876–1878-х рр.

У статті використано матеріали з фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, а також офіційна періодика Юридичного ліцею і Ніжинської гімназії – «Промови», «Щорічні акти» та відомості з історико-філологічного альманаху «Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине».

Ключові слова: Степан Пономарьов, Ніжинська гімназія, С. Шевирьов, Історико-філологічний інститут кн. Безбородька, бібліотека Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька.

Постановка проблеми. У 2023 р. відзначається 195-річчя від дня народження видатного вченого, поета, популяризатора знань, одного з найдосвідченіших вітчизняних бібліографів другої половини ХІХ – початку ХХ століття – Степана Івановича Пономарьова. Неординарна, талановита людина, справжній подвижник збереження та розвитку науки та культури, автор близько 700 праць, серед яких наукові розвідки, літературні дослідження, фундаментальні бібліографічні посібники, поетичні твори, численні публікації на сторінках періодичних видань. Його непересічна особистість і сьогодні спонукає дослідників до збирання, відтворення та збереження всієї інформації, що була донині розпорошена по різних виданнях (часописах, газетах, збірниках), які вже давно стали бібліографічною рідкістю. Враховуючи незначну кількість збереженого фактографіч-

ного матеріалу, розглянемо докладніше ніжинський період у діяльності вченого-бібліотекаря.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Науковий та творчий доробок С. І. Пономарьова зацікавив дослідників уже давно. Серед них В. Різниченко [1], Л. Радченко [2]. Чимало цікавих фактів про життя та діяльність С. Пономарьова знаходимо в збірнику «Письма И. С. Аксакова к библиографу С. И. Пономареву» [3], у публікаціях окремих сучасних дослідників В. Шендеровського [4], В. Дудка [5], Н. Стронської [6], Л. Коцирія [7], Н. Абдуллаєвої [8]. Однак праць, присвячених навчання С. Пономарьова в Ніжинській гімназії та його роботі з впорядкування бібліотеки С. П. Шевирьова для Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька немає, що й зумовлює актуальність запропонованої розвідки.

Метою статті є поповнення масиву матеріалів про життя і діяльність видатного українського вченого-бібліографа С. Пономарьова невідомими фактами біографії та професійної діяльності під час його перебування в Ніжині через виявлення, систематизацію та аналітичне опрацювання архівних джерел за 1841–1848 рр, 1876–1878 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Життєвий шлях видатного українського бібліографа, книгознавця, бібліофіла Степана Івановича Пономарьова (1828–1913), пов'язаний із низкою міст колишньої Російської імперії (Москва, Санкт-Петербург). Але більшу частину свого творчого життя він провів в Україні, зокрема головне місце посідають Конотоп, Київ, Полтава та Ніжин; саме ніжинський період життя став першою сходинкою його наукової біографії.

Окремо треба згадати, що Степан Пономарьов уніс вагомий доробок у розвиток української бібліотечно-бібліографічної справи, а саме: він був одним із найдавніших співробітників «Киевской старины» (1882–1906), який на той час був єдиним друкованим органом української думки на підросійській Україні. Серед підготовлених ним статей та історико-літературних документів привертають увагу вісім листів Т. Г. Шевченка «до різних осіб», листи М. Гоголя до В. В. Тарновського-батька, стаття про ніжинський рукописний журнал «Метеор литературы», в якому друкувався М. Гоголь. Більшість наукових праць вченого можна впевнено назвати українознавчими, хоч і написані вони російською мовою; автор та співавтор бібліографічних покажчиків праць українських учених і письменників «Пам'яті Гоголя» (К., 1882), «Наші письменниці» (СПб, 1879). Уклав краєзнавчі покажчики про Київ, Дніпро; склав словники видатних

людей – уродженців Київської губернії, Полтавської губернії, Чернігівської губернії, Подільської губернії та Волинської губернії. Серед своїх земляків дослідив творчість українського поета Л. І. Боровиковського, кілька праць присвячено українському історико-літературознавцю О. М. Лазаревському, брав активну участь у редагуванні 3-х томного видання творів видатного вченого, першого ректора Київського університету Св. Володимира М. О. Максимовича, написав ґрунтовну бібліографію, опублікувавши низку матеріалів про його життя та діяльність «М. О. Максимович» (СПб, 1872); високо оцінив 1-й том празького видання «Кобзаря» у рецензії, вміщеній у петербурзькій газеті «Новое время» (1876, 13 травня); виявив широку обізнаність з історією публікацій творів Шевченка, звернув увагу читачів на біографію поета «Тарас Григорьевич Шевченко» (М., 1874).

Наведені факти свідчать про те, що вчений, який більшу частину свого творчого життя провів в Україні, добре відчував корені рідної землі, виростав і спілкувався в оточенні її кращих представників та має зайняти почесне місце в історії української науки та культури.

Народився Степан Іванович Пономарьов 5 серпня 1828 року в м. Конотоп Чернігівської губернії (нині Сумська область). Початкову освіту здобув у місцевій церковно-парафіяльній школі. Після закінчення якої 1840 року був відданий у Конотопське повітове училище, у якому навчався недовго. В училищі він привернув до себе увагу штатного доглядача Івана Петровича Княгницького. Зауваживши в хлопцеві не аби-які здібності, Княгницький ублагав матір віддати сина до Ніжинської гімназії: «Продайте останню одежину, черевики, а сина віддайте до гімназії». Княгницького поважали в сім'ї Пономарьових як людина освічену, до порад котрої прислуховувалися і до котрої звертались в різних справах. Вдячний учень добре ставився до свого колишнього вчителя і не поривав із ним зв'язку і на гімназійній лаві, і в роки свого студентства. Приїжджаючи на канікули додому, він завжди спілкувався з ним на літературні теми, користувався його бібліотекою, сповіщав у своїх листах до нього про свої літературні виступи в пресі, прохаючи порад і вказівок [9].

Нагадаємо, що саме в цей час, 22 серпня 1840 р., у Ніжинському юридичному ліцеї кн. Безбородька була відкрита класична гімназія з семирічним терміном навчання, що готувала молодь до вступу в Ліцей, а також до інших навчальних закладів [10]. Як зазначалося в указі імператора Миколи І: «З метою поліпшення нинішнього стану ліцею князя Безбородька і надання йому великих засобів для успішної освіти юнацтва, що готується до цивільної служби,

визнали Ми за благо дати цьому вищому навчальному закладу новий устрій і, окрім цього, заснувати в Ніжині особливу гімназію як передпідготовчий до вступу в Ліцей заклад» [11]. Діяла гімназія на підставі Статуту 1828 р. Згідно зі Статутом у Ніжинській гімназії викладали Закон Божий, священну та церковну історію; російську граматику, словесність та логіку; латинську, німецьку, французьку та грецьку мови; математику; географію та статистику; історію; фізику; каліграфію, креслення та малювання [12, с. 34.]. Директор, інспектор, а також викладачі іноземних мов та малювання в гімназії були ті ж, що й у Ліцеї. Навчання в гімназії тривало 7 років, а кількість учнів була в межах 250–350 осіб. Гімназія Юридичного ліцею кн. Безбородька розміщувалася в окремій частині будівлі Ліцею й мала відведені для неї класи, пансіон тощо.

28 липня 1841 року дванадцятирічний С. Пономарьов був зарахований у 1-й клас Ніжинської гімназії. Про гімназійні роки Степана Івановича відомостей збереглося мало. Проте офіційна періодика Юридичного ліцею і Ніжинської гімназії («Промови», «Щорічні акти») – дають нам можливість простежити успіхи навчання юнака, у яких читаємо про гімназиста С. Пономарьова за підсумками першого року навчання таке: «за благодійність чи добродійність, старанність і відмінні успіхи в науках, удостоєні найвищих нагород учні Ніжинської гімназії» [13, с. 71.], за підсумками шостого року навчання: «за відмінне благодій'я, старанність і такі ж у науках успіхи, нагороджуються похвальними листами першого розряду і книгами» [14, с. 114.], за підсумками шостого року навчання: «за відмінне благодій'я, старанність і дуже хороші успіхи в науках, нагороджуються похвальними листами першого розряду» [15, с. 118.]. Тож, як свідчать документи, навчався юнак старанно та дуже добре.

Під час звернення до цього періоду життя цінними є «матеріали для матеріали для біографії Степана Івановича Пономарьова», які вміщені в виданому на початку ХХ століття томі «Письма И. С. Аксакова, Н. П. Барсукова... к библиографу С. И. Пономареву» (М., 1915), які підготував родич бібліографа Л. І. Радченко. Завдяки їм вдалося відтворити ще деякі сторінки цього періоду. Відомо, що тільки перші 3 роки його квартиру оплачувала мати; на 3-му році він отримав урок за 5 руб. на рік, а з 4-го класу він мав безкоштовну квартиру і 15 руб. на рік за заняття з двома дітьми. Цей заробіток залишався в нього до закінчення гімназії. Єдиним «документом» цього періоду є його зошит учня 4-го і 5-го класу з написом: «Класс IV-й 1844–1845 года. Класс V-й 1845–1846 року» [16].

У Ніжині, місті зі славними літературними традиціями, Пономарьов всерйоз захопився літературою. Він передплатує журнали, листується на літературні теми з різними особами, запроваджує щоденник, видає сам рукописний журнал, пише в ньому статті з приводу тих чи інших питань літератури, виявляючи в них не по літах розвинене розуміння літературних явищ. Так, у листі від 14 жовтня 1845 р. він пише двоюрідному братові: «За цього маю приємність надіслати Вам книгу "Ратибор Холмогородський». Якщо можна буде скоріше надіслати назад її, тим краще. У книзі Ратибор прочитайте спочатку пояснення історичні, покладені наприкінці, це сприятиме жвавості читання».

Незадоволений пізнаннями, які йому давала гімназія, та іноді обтяжуючись шкільним життям, він захоплюється журналами. «Займуся літературою, щоб розважитися думками в царині словесності, щоб забути на якийсь час нудне, надокучливе шкільництво...» Щоденник «Путевые заметки» – 5 листопада 1847 р.» [17].

Під час навчання в 8-му класі, дев'ятнадцятирічний юнак починає вести щоденник під назвою «Путевые заметки или Очерки жизни». Текст щоденника С. Пономарьова починається записами від 8 жовтня 1847 року. У передмові він окреслює мету та наміри започаткованого щоденника: «Мені здається, що мої «Путевые очерки» анітрохи не привласнюють собі назви "Риторичних описів", баченого мною: я описував усе керуючись почуттями, а не досвідом. Вимога, досконалості, смію думати, ще не стосується мене. Це передача думок, вражень недосвідченого юнака-мандрівника... а тому, якщо прозорливе око досвідченого розбирача моїх нарисів відкриє місця, позбавлені цікавості... я живлюсь втішною надією здобути прощення і поблажливості до цих рядків вражень, що запалили серце юного мандрівника, який палахкотить завзяттям і захоплюється наслідуванням істинно-високого, витонченого і прекрасного» [18]. У щоденнику він згадує раннє дитинство, початкове навчання і перебування його в церковно- парафіяльній школі [19].

У листах до брата він вміщує уривки свого твору, згаданих уже «Путевых очерков», із припискою: «Для мене вельми приємно було б, якби Ви в листі своєму присвячували трохи місця і часу на розбір кожного уривку, який я розмістив у кожному своєму листі, і вельми бажано було б чути Вашу думку про це» [20].

В останніх класах гімназії на С. І. Пономарьова значний вплив, за його власною вказівкою, справили твори М. В. Гоголя, і ці враження залишилися назавжди. Деякі уривки він вивчав напам'ять і навіть у старості не міг згадати Гоголя без того, щоб не процитувати

улюблені місця з «Мертвых душ». Улюбленому письменнику він відводить такі рядки свого щоденника: «... і передбачаю, що за всього мого слабкого розуміння його, кажучи про кожне його творіння, я напишу величезний твір, який ані переглянути, ані переписати, ані прочитати навряд чи буде час. Такою великою є сила і розмаїття його таланту, що і моя учнівська стаття вийде за межі звичайних гімназійних творів... Чи не дивно і чи не доводить неосяжність його таланту, що, кажучи про нього, мимоволі надихаєшся, і, згадуючи його творіння, відчуваючи за одного спогаду чарівний їхній вплив, твердий і неплavnий стиль мислителя перетворюється на легку, вільну, грайливу мову і виблискує поетичними зворотами... До скорішої зустрічі, мій коханий дивовижний Поет!»...!! Щоденник «Путевые заметки» – 2 жовт. 1847 г.» [21]. Про Гоголя говорить він і в листах до брата, які з 1846 р. перетворюються на «дружньо-братський» журнал [22].

І в подальшому житті улюбленим письменником для С. Пономарьова залишався М. Гоголь, творча спадщина уславленого земляка займала чільне місце в особистій бібліотеці бібліографа. З нагоди 30-річчя від дня смерті письменника С. Пономарьов підготував ґрунтовний огляд творчості автора «Мертвых душ» та інших відомих робіт під назвою «Памяти Гоголя». Крім того, він піклувався про створення окремої гоголівської бібліотеки. У передмові до свого видання зазначено: «Найважливішою метою нашої праці було – сприяти складанню Гоголівської бібліотеки в Ніжині, де виховувався Гоголь. Покажчик наш може слугувати первісному заснуванню такої бібліотеки, а вона, своєю чергою, допоможе виправити сам покажчик, і тільки тоді можливе буде складання повної та ґрунтовної біографії Гоголя. Тому наполегливо просимо всіх, кому дорога пам'ять Гоголя, прийти на допомогу створенню Гоголівської бібліотеки, тобто жертвувати до Ніжинського інституту, які хто має, журнальні й газетні номери, де йдеться про Гоголя, а також – надсилати свої нотатки, виправлення, доповнення до теперішньої праці, адресуючи їх до Ніжина, до Конференції Інституту. Допомогти такій справі – значить послужити пам'яті Гоголя. Пам'яті його присвячуються і справжні «Матеріали», зібрані «labore et Zelo» («працею та старанністю»), як свідчить напис Безбородьківського герба на фронтоні будівлі, що виховала Гоголя. 12 квітня 1882 р. Ніжин» [23, с. 7].

С. Пономарьову вдалося відшукати його Гоголівський рукопис перекладу «Дядько в скрутному становищі», журнали, що видавалися під час навчання Гоголя в Ніжинській гімназії вищих наук князя

Безбородька, малюнки, зроблені рукою цього письменника до його поеми «Мертвые души» тощо. Усе це він передав до музею М. В. Гоголя при Історико-Філологічному Інституті князя Безбородька, який був створений завдяки наполегливій праці професорів інституту Брандта, Бережкова, Сперанського, Лілеєва та інших. Степан Іванович за свою старанну працю з утворення згаданого музею імені нашого великого письменника заслужив велику вдячність своїх сучасників [24, с. 55].

1848 року С. І. Пономарьов закінчив Ніжинську гімназію зі срібною медаллю і вступив до Київського університету Св. Володимира, на філософський факультет [25].

У студентські роки С. Пономарьов не забуває своїх ніжинських друзів та активно листується з ними. Цікаво, що листи також мають назву журналів. З цих листів-журналів зберігся лише один – до його друга Т. А. Кириленка. Ось повна назва цього журналу: «Киньгрусть, дружеский собеседник, издаваемый любовью к другу. г. Киев 1849 г., Сентябрь» [26].

З листів-відповідей Т. А. Кириленка можна зробити висновок, що в цих листах-журналах були вміщені, між іншим, міркування Пономарьова про дружбу, про щастя. З них ми дізнаємося, що друзями-ніжинцями передплачувалися на той час «вскладчину» такі журнали: «Современник», «Библиотека для чтения», «Отечественные записки», «Москвитянин». Уже пізніше, згадуючи час навчання в Ніжинській гімназії, С. І. Пономарьов писав (10 грудня 1874 р.) Т. А. Кириленку: «Твій останній лист так і повіяв на мене старовиною, доброю та милою старовиною, коли бувало, що пересилали ми цілі пакети, журнали. Щасливий, блаженний час! Скільки разів тепер зітхнеш про нього і про себе!» [27].

У рідкісному книжковому зібранні бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя до цього часу зберігається книга Н. В. Данилевського «Таганрог, или подробное описание болезни и кончины императора Александра Первого, в Бозе почивающего» (Москва, 1828) з дарчим написом С. Пономарьова своєму другові Тарасу Кириленку: «Многоуважаемому Т. А. К. – в знак истинного уважения от признательного С. Пономарева 10 сентября 1847 г.»

Отже, наведені відомості суттєво доповнюють портрет майбутнього вченого і дають можливість дійти висновку, що саме в Ніжині почав формуватися його світогляд, любов до книги та бажання і вміння працювати з нею, що і визначило його подальшу професійну діяльність.

Так сталося, що доля закинула С. Пономарьова другий раз до Ніжина вже 1876 року. Він приїхав на запрошення директора Історико-філологічного інституту М. О. Лавровського як уже достатньо фаховий дослідник-бібліограф, що мав власний цінний науковий доробок та коло зацікавлень. Нагодою для цього приїзду було придбання для інституту бібліотеки відомого російського вченого-філолога Степана Петровича Шевирьова (1806–1864) – автора праць з історії поезії, поета, перекладача, критика. С. Шевирьов був пристрасним бібліофілом і за життя зібрав велику й цінну бібліотеку, що була успадкована сином, військовим за фахом, підполковником Борисом Степановичем Шевирьовим.

26 березня 1876 року Конференція інституту одностайно підтримала пропозицію М. О. Лавровського щодо придбання для інституту бібліотеки С. Шевирьова і розглянула її каталог із 3 135 назв [28]. Як засвідчують протоколи Конференції Інституту князя Безбородька за 1876 рік спочатку відповідальна робота з приймання бібліотеки була запропонована членам конференції або наставникам. Проте «ніхто ані з членів конференції, ані із запрошених у засідання наставників гімназії не визнав за можливе, без шкоди для точного виконання прямих своїх службових обов'язків в інституті, прийняти на себе доручення, яке вимагає тривалої відсутності в інституті» [29, с. 24–25].

У цьому контексті зауважимо, що за Уставом Історико-філологічного інституту кн. Безбородька посада бібліотекаря покладалася, за обранням конференції, на одного з викладачів або наставників інституту, з винагородою, на підставі штату, по 200 руб. на рік. Але у зв'язку з численними справами в бібліотеці, що вимагали суттєвої витрати часу, сталося унеможливлення поєднання посад викладача або наставника з посадою бібліотекаря. Тож інститут мав велику потребу в бібліотекарі, особливо у зв'язку з придбанням бібліотеки покійного Шевирьова. У травні 1876 року М. О. Лавровський звертається до попечителя Київського навчального округу з проханням ввести посаду бібліотекаря, але клопотання було відхилене [30]. Водночас до вирішення цього питання в законодавчому порядку дозволили запросити тимчасово особу для виконання обов'язків бібліотекаря.

Тож конференція запропонувала «взяти на себе зазначене доручення, із винагородою за виконання його у 200 руб. сріблом, Пономарьову, який має повну довіру конференції і призначений уже нею обіймати при Інституті штатну посаду бібліотекаря. У разі отримання від пана Пономарьова позитивної відповіді, доручити

правлінню негайно зв'язатися зі спадкоємцями Шевирьова з питання про те, з якого часу прийом бібліотеки може бути розпочато».

14 травня 1876 року конференція дала згоду на призначення Пономарьова тимчасово виконуючим обов'язки бібліотекаря, після отримання від нього відповідних документів [31].

У Ніжинському відділі збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині збереглися матеріали, що відкривають деякі деталі, пов'язані з придбанням цієї бібліотеки С. Пономарьовим [32].

Збереглося п'ять листів-звітів Пономарьова до М. Лавровського, директора інституту. І перший від 1 грудня 1876 року. У ньому Пономарьов повідомляє, що він прибув до Москви 26 листопада. Степан Іванович був украй засмучений уже після першої зустрічі із зятем Б. Шевирьова, штабс-капітаном Арсеньєвим, від якого він мав прийняти бібліотеку. Арсеньєв прибув до Москви 29 листопада й одразу оголосив, що зі служби його відпустили тільки на шість днів. Тобто часу на приймання бібліотеки в 6 445 томах було вкрай мало. Прибувши в Замоскворіччя, а саме в будинок Кокарева, де зберігалася бібліотека (у 25 ящиках по 10–12 пудів кожен) виявилось, що вона вже 16 років містилася в холодній коморі, як пише Пономарьов, «де миші виразно показують свою любов до просвітництва». Відразу, не гаючи часу, вони взялися до роботи. Насамперед ящики з книгами були переміщені в номери (за 3 руб. на добу). Із номера, де мав місце Пономарьов, винесли всі меблі. Умови проживання були кепськими. І як свідчить він в одному з листів «вибачте, що погано пишу, – адже мені примоститися ніде, строчу на колінах, як стародавні літописці, якщо вірити їхнім зображенням» [33]. Крім цього, у приміщенні було дуже холодно доводилося спати «не роздягаючись, не роззуваючись, на матраці, на якому немає ні ковдри, ні подушки, ні простирадла». З особливою ретельністю Пономарьов виконує доручення, долаючи всі негаразди і незручності. Але дуже засмучений тим, що не був обізнаний про всі ці труднощі раніше: «я думав, що вона в теплі, у шафах, у належному порядку, я не думав, що треба платити ще й за приміщення для перевірки. Боюся, що здоров'я моє не витримає цієї роботи» [34]. У розпачі він пише: «Як міг я, непрактична людина, квота, стара, глуха, ризикнути на таку роботу, та ще й один!» [35].

Як відомо з листів, працювати доводилося щодня, з 9-ї години ранку, не відпочиваючи до половини на десяту вечора, пообідавши пів години, а іноді й зовсім без обіду. Не встигаючи в терміни, довелось звернутися по допомогу до двох жінок, які допомагали

укладати книги в ящики та кількох московських студентів, які погодились допомогти за порцію чаю і хліба, а потім ще й за оплату з своїх грошей 25 руб.

Особливих труднощів завдавало і звірвання книжок із каталогом бібліотеки, бо як зазначає Пономарьов, скоріше за все під час його складання не було суворого систематичного або ж хронологічного порядку при придбанні книжок: «інколи заголовки у ньому вкрай схожий, інколи стоїть попереду ім'я автора, інколи назва книжки; ім'я автора чи видавця не зазначено крупним шрифтом; іноді твори не записано зовсім, а по факту є; шукаєш-шукаєш їх за каталогом – і гніваєшся, і лаєшся, та й таке інше... Відшукування книжок у такому каталозі, помилковому й нечіткому, пиляло мене тупою пилкою» [36].

Як дуже відповідальну і порядну людину його постійно хвилює надзвичайна точність і детальність наведених відомостей та достовірність прийому бібліотеки: «Якщо конференція знайде недоліки в моїй роботі і почне дорікати мені в бібліографічних неточностях, я відповім, я був вірний наданому мені каталогу. Чому не попередили мене, що бібліотека забита в шухлядах, у безладді і лежить 16 років у холодному приміщенні. Хто міг прийняти 6 445 томів за шість днів?... і піднімаючи голову, я твердо скажу, що я зробив не даремно і не навмання, а так сумлінно, як могли б зробити небагато людей. Утім, якби виявилось упущення з мого боку, навіть на 3 000 руб., я ж легко поповнюю – віддавши Інституту негайно свою бібліотеку в 5 000 томів. А 200 руб., на які Ви, панове, вказуєте в телеграмі, не винагородять мене за ті труди, за ті безсонні ночі, за ті муки, тривоги і метання, які переніс я і переносу відчайдушно ще тепер. І практично мало що залишилося від цих 200 руб.» [37]. Пономарьов схиляється навіть до думки, «що не можна було купувати бібліотеку, не перевіривши попередньо» [38].

Але копітка робота врешті-решт була успішно завершена і вантаж доставлений до Ніжина. Архівні документи зберігають акт про перевірку і передачу бібліотеки Шевирьова Ніжинському історико-філологічному інституту. 6 грудня 1876 року він був підписаний Арсеньєвим і Пономарьовим з прикладанням власних печаток [39]. У середині січня 1877 року 19 ящиків вагою 242 пуди були доставлені в Ніжин. 3 лютого 1877 року С. Пономарьов надав повний перелік документів, а саме: акти про прийняття бібліотеки в Москві; каталог її, надісланий до Інституту; власноручний каталог Шевирьова; два списки книг, яких бракує в бібліотеці та пошкоджених; два списки книг доповнених і записаних [40].

Згодом конференція інституту слухала рапорт надвірного радника Пономарьова і ухвалила таке рішення: «Подякувати С. І. Пономарьову за вельми точне і найвищою мірою уважне до інтересів інституту виконання наданого йому конференцією доручення щодо прийому Шевирьовської бібліотеки» [41].

Незабаром його запрошують скласти каталог Шевирьовської бібліотеки, про це він пише в листі з Конотопу: «бібліотеку я здав добре... zostались задоволені і тепер запрошують мене знов – щоб я прийїхав скласти каталога; їду знов до Ніжина і пробуду там до самих свят» [42]. Нагадаємо, що як знавець бібліотечної справи С. Пономарьов брав участь у складанні каталогів монастиря Русіка, консульської бібліотеки духовної місії в Єрусалимі під час перебування на Сході в 1872–1874 роках [43].

Завдяки наполегливій праці С. І. Пономарьова бібліотека С. Шевирьова була систематизована. Каталог складається з опису 3 736 найменувань книг. Кожен опис каталогу містить порядковий номер книги, автора, назву, місто та рік видання. Книги в каталозі розташовані в систематичній послідовності, за галузями наук – богослів'я, філософія, історія, світова та слов'янська література, філологія, географія, мистецтво, антична культура та археологія тощо. Рукописний фонд, у якому містилися манускрипти та окремі документи XV–XVIII ст. розподілені на богословські, історичні, рукописи віршів XVIII ст., рукописи з історії народної поезії, з географії та інші.

Наразі «Документальний каталог книг библиотеки Института князя Безбородко (бывшей Шевырева) (1877 р.)», складений відомим бібліографом Пономарьовим, що становить 273 аркуші, зберігається в бібліотеці імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. А книжкове зібрання С. П. Шевирьова стало потужною базою для наукової роботи багатьох поколінь науковців та вихованців Ніжинської вищої школи.

Потрібно сказати, що, взагалі, протягом усього життя Ніжинська вища школа була в полі зору С. І. Пономарьова. Він був добре знайомий з випускником Ніжинського юридичного ліцею відомим перекладачем, видавцем М. В. Гербелем. Перебуваючи у різних містах, вони підтримували дружні зв'язки листовно. «Радію Вашій бібліографічній діяльності, яку я дуже поважаю» – писав М. Гербель із Петербурга своєму колезі 12 грудня 1879 р.» [44]. 27 січня 1880 р. він попросив С. Пономарьова допомогти йому в складанні списків викладачів та вихованців Ніжинського ліцею для книги про історію цього навчального закладу, що мала скоро вийти» [45]. У його

черговому листі читаємо: «Дуже Вам вдячний за Ваші поправки до моїх видань.... Надсилаю Вам закінчення "Списку творів вихованців Ніжинського Ліцею", з проханням переглянути його і додати та виправити, бо за всього мого бажання зробити їх якомога повнішими, я рішуче почуваюся неспроможним для того, маючи на увазі всі Ваші виправлення до моїх видань, воістину дивовижними, коли взяти до уваги те, що я для одного Шіллера перебрав до 12 000 томів у Публічній Бібліотеці... Увесь Ваш Микола Гербель» [46].

Дружні стосунки С. І. Пономарьов підтримував з професором Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька Михайлом Миколайовичем Бережковим. Про це свідчить запис щоденника від 29 червня 1893 року. Мовиться про спільну поїздку з Конотопа разом з С. Пономарьовим. Михайло Бережков записав жартівливий вірш Пономарьова, присвячений професорові та наступний запис: «Взагалі, він веселий, приємний співрозмовник і доволі освічена людина. Гарна пам'ять! І як шкода, що глухий!» [47, с. 92].

Цікаві факти віднаходимо у щоденникових записах М. Бережкова від 25 жовтня 1902 року: «Степан Іванович Пономарьов, 50-річний ювілей якого святкувався (деякими установами та особами) наприкінці вересня цього року і на початку жовтня, написав мені у відповідь на привітання три листи. В одному з них вірші:

Град Конотоп – мне колыбель,
А милый Нежин – мой учитель;
Но в Академии досель
Не член я вовсе, а служитель,
Чернил и денег расточитель,
Хотя и скуден мой кошель.
Пишу я в alma mater снова,
И как мне снова не писать,
Когда могу я Бережкова
«Превосходительством» назвать?!

(Дивак – Степан Іванович! Відчувається, що він досі бадьорий, здоровий чоловік). Балагурить! – Але ще того важливіше: він – благочестива в душі людина» [48].

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що видатний учений, бібліограф і книгознавець Степан Іванович Пономарьов вписав свою сторінку і в історію бібліотеки Ніжинської вищої школи, полишивши по собі помітний слід в її становленні. Пам'ять про нього зберігають книги, які він подарував бібліотеці, а саме С. І. Пономарев «По Святой земле: Из Палестинских впечатлений 1873–1874» (СПб, 1899) з дарчим написом автора «Приснопамятной Не-

жинской Гимназии от глубоко благодарного воспитанника 1841–1848 годов паломника. Ст. Пономарьова в день своего пятидесятилетия», інші видання, які свого часу були подаровані С. Пономарьову та каталог книг бібліотеки (бывшей Шеверева) (1877 р.).

У першому біографічному виданні Чернігівщини, підготовленому С. І. Пономарьовим, він прагнув зберегти для нащадків постаті відомих діячів України. На жаль, повністю словник і досі опублікувати не вдалося. Вийшла друком лише його частина – «Земляки. Достопамятные уроженцы земли Черниговской». Про тих славних діячів української землі С. Пономарьов говорив: «горіла іскра Божа, хто подвигом добрим подвизався і про кого зосталася в громаді з якого-небудь боку помітна пам'ять...» [49]. Саме такі слова можна сказати про Степана Івановича Пономарьова, неординарну, талановиту людину, у якому теж «горіла іскра Божа» і який прожив нелегке життя, але встиг зробити стільки добрих справ, що його ім'я із вдячністю згадуємо й сьогодні.

Література

1. Різниченко В. Бібліограф С. Пономарьов. 3 нагоди 100-ліття з часу його народження (1828–1928). Київ, 1928. 20 с.
2. Радченко Л. Подвижник книги, 1828–1928. Київ, 1929. 20 с.
3. Письма И. С. Аксакова, М. Максимовича, М. Погодина [и др.] к библиографу С. И. Пономареву с примечаниями издателя: м-лы для биогр. С. И. Пономарева с хронол. списком его тр. / предисл. Л. И. Радченко]. Москва : Изд. Л.Э. Бухгейм, 1915. CV, 230 с., 15 л. ил., портр.
4. Шендеровський В. Видатний бібліограф другої половини XIX століття. *Пам'ять століть*. 2007. № 4–5. С. 141–145.
5. Дудко В. Забутий бібліограф. Вітчизна. 1984. № 10. С. 203–205.
6. Стронська Н. Степан Пономарьов: бібліограф, книгознавець, дослідник, новатор. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 9. С. 36–38.
7. Коцирій Л. Сторінки творчої спадщини Степана Івановича Пономарьова. *Вісник Книжкової палати*. 1998. № 2. С. 37–39.
8. Абдуллаєва Н. Визначний бібліограф, літературознавець та книголюб С. Пономарьов. *Бібліотечна планета*. № 1. 2014. С. 28–30.
9. Різниченко В. Бібліограф С. І. Пономарьов С. 8.
10. ЦДІАК (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 557 зв. – 558 зв.
11. Об Уставе и штате Лицея князя Безбородко и о штате Нежинской Гимназии. 24 апреля. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1840. Май. С. 151.
12. Краткая историческая записка о Лицее князя Безбородко и Нежинской Гимназии, за 1840–41 учебный год. *Речь о периодах поэзии и записка о состоянии Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии*,

написанные для прочтения на торжественном акте сих заведений, бывшем 1841 года. Сентября в 21-й день. Киев, 1842. С. 31–48 с.

13. Краткая историческая записка о состоянии и действиях Лицея князя Безбородко и Нежинской Гимназии за 1841–42 учебный год. Речь об истории и историческом искусстве и записка о состоянии Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, написанное для прочтения на торжественном акте сих заведений, 1842 года. Сентября в 27-й день. Киев, 1843. С. 53–94.

14. Историческая записка о состоянии Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии за 1844–45 учебный год. Речь и историческая записка, написанная для прочтения в торжественном собрании Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшем 1845 года июня в 29-й день. Киев, 1845. С. 87–122.

15. Историческая записка ..., за 1845–46 учебный год. Речь и историческая записка, написанная для прочтения в торжественном собрании Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшем 1846 года июня в 23-й день. Киев, 1846. С. 87–128.

16. Письма И. С. Аксакова, М. Максимовича ... С. XVIII.

17. Там само. С. XXV.

18. Там само. С. XIX.

19. Там само. С. VII.

20. Там само. С. XIX.

21. Там само. С. XX.

22. Там само. С. XXII.

23. Памяти Гоголя: (материалы для библиографии литературы о нем) / собрал С. И Пономарев. Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1882. 60 с.

24. Дмитриевский А. А. Памяти библиографа и вдохновенного певца Св. Земли С.И. Пономарева: по переписке его с о.архимандритом Антонином и В. Н. Хитрово. Санкт-Петербург, 1915. 57 с.

25. Письма И. С. Аксакова, М. Максимовича, С. XXVII.

26. Там само. С. XXX.

27. Там само. С. XXXI.

28. Михед П. Бібліотека С.П. Шевирьова. Під прапором Леніна. 1986. 25 листопада. С. 3.

29. Извлечение из протоколов Конференции Института князя Безбородко за 1876/77 год. Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине за 1878 г. Киев, 1878. 1. Офиц. отд. С. 21–63.

30. ВДАЧОН (Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 2–3.

31. Извлечение из протоколов Конференции Института князя Безбородко за 1876/77 год. Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине за 1878 г. Киев, 1878. 1. Офиц. отд. С. 24–25.

32. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28.

33. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 22 зв.

34. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 19 зв.

35. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 25.
36. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 27.
37. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 25.
38. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 24.
39. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 3–3 зв.
40. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 2–2 зв.
41. Извлечение из протоколов Конференции Института князя Безбородко за 1876/1877 год. *Известия Историко-филологического Института князя Безбородко в Нежине за 1878*. Киев, 1878. 1. Офиц отд. С. 38–39.
42. Різниченко В. Бібліограф С. І. Пономарьов ... С. 14.
43. Дмитриевский А. А. Памяти библиографа ... С. 56.
44. Письма И. С. Аксакова, М. Максимовича ... С. 125.
45. Там само. С. 126–129.
46. Там само. С. 132–134.
47. Щоденник професора Михайла Бережкова. Інститутський період (1882–1904) / за ред. О. П. Кривобока. Чернівці : Десна Поліграф, 2020. 400 с.
48. Там само. С. 306.
49. Шендеровський В. Видатний бібліограф ... С. 144.

References

1. Riznychenko V. (1928) *Bibliograf S. Ponomarov. Z nahody 100-littia z chasu yoho narodzhennia (1828–1928)* [Bibliographer S. Ponomaryov. On the occasion of the 100th anniversary of his birth (1828–1928)]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Radchenko L. (1929) *Podvyzhnyk knyhy, 1828–1928*. [The Book Devotee, 1828–1928.]. Kyiv [in Ukrainian].
3. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s prymechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva [in Russian].
4. Shenderovskiy V. (2007) Vydadniy bibliograf druhoi polovyny KhIKh stolittia [An outstanding bibliographer of the second half of the nineteenth century]. *Pamiat stolit – The memory of centuries*, 4–5, 141–145 [in Ukrainian].
5. Dudko V. (1984) Zabutyi bibliograf [The forgotten bibliographer]. *Vitchyzna – Homeland*, 10, 203–205 [in Ukrainian].
6. Stronska N. (2010) Stepan Ponomarev: bibliograf, knyhoznavec, doslidnyk, novator [Stepan Ponomarev: bibliographer, book critic, researcher, innovator] *Visnyk Knyzhkovoї palaty – Bulletin of the Book Chambe*, 9, 36–38 [in Ukrainian].
7. Kotsyrii L. (1998) Storinky tvorchoi spadshchyny Stepana Ivanovycha Ponomarova [Pages of the creative heritage of Stepan Ivanovych Ponomarev] *Visnyk Knyzhkovoї palaty – Bulletin of the Book Chambe*, 2, 37–39 [in Ukrainian].
8. Abdullaieva N. (2014) Vyznachnyi bibliograf, literaturoznavec ta knyholiub S. Ponomarov [A prominent bibliographer, literary critic and book lover S. Ponomarev] *Bibliotechna planeta – Library planet*, 1, 28–30 [in Ukrainian].

9. Riznychenko V. (1928) *Bibliohraf S. Ponomarov. Z nahody 100-littia z chasu yoho narodzhennia (1828–1928)* [Bibliographer S. Ponomaryov. On the occasion of the 100th anniversary of his birth (1828–1928)]. Kyiv [in Ukrainian].

10. TsDIAK (Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv). F. 707. Op. 8. Spr. 1. Ark. 557 zv. – 558 zv. [in Russian].

11. Ob Ustave y shtate Lytseia kniazia Bezborodko y o shtate Nezhynskoi Hymnazyy. 24 aprelia [On the Statute and staff of the Lyceum of Prince Bezborodko and on the staff of the Nizhyn Gymnasium. April 24.](1840) *Zhurnal Mynysterstva narodnoho prosveshchenia – Journal of the Ministry of National Education*, 5, 151. [in Russian].

12. Kratkaia ystorycheskaia zapyska o Lytsee kniazia Bezborodko y Nezhynskoi Hymnazyy, za 1840–41 uchebnyi hod [A brief historical note on the Lyceum of Prince Bezborodko and the Nizhyn Gymnasium, for the academic year 1840-41]. (1842) *Rech o peryodakh poezyy y zapyska o sostoianny Lytseia kniazia Bezborodko y Nezhynskoi hymnazyy, napysannyye dlia prochtenia na torzhestvennom akte sykh zavedenyi, byvshem 1841 hoda. Sentiabria v 21-y den. – Speech on the periods of poetry and a note on the state of the Lyceum of Prince Bezborodko and the Nizhyn Gymnasium, written for reading at the solemn act of these institutions, which was in 1841. September 21. Kyev, s. 31– 48* [in Russian].

13. Kratkaia ystorycheskaia zapyska o sostoianny y deistviakh Lytseia kniazia Bezborodko y Nezhynskoi Hymnazyy za 1841–42 uchebnyi hod [A brief historical note on the state and activities of the Lyceum of Prince Bezborodko and the Nizhyn Gymnasium in the academic year 1841-42] (1843) *Rech ob ystorry y ystorycheskom yskusstve y zapyska o sostoianny Lytseia kniazia Bezborodko y Nezhynskoi hymnazyy, napysannoe dlia prochtenia na torzhestvennom akte sykh zavedenyi, 1842 hoda. Sentiabria v 27-y den. – Speech on history and art of history and a note on the state of the Lyceum of Prince Bezborodko and the Nizhyn Gymnasium, written for read at the solemn meeting of those institutions in 1842. September 27th day. Kiev, s. 53-94. Kyev* [in Russian].

14. Ystorycheskaia zapyska o sostoianny Lytseia kniazia Bezborodko y Nezhynskoi hymnazyy za 1844–45 uchebnyi hod [Historical note on the state of the Lyceum of Prince Bezborodko and the Nizhyn Gymnasium for the academic year 1844-45] (1845) *Rech y ystorycheskaia zapyska, napysannaia dlia prochtenia v torzhestvennom sobranny Lytseia kniazia Bezborodko y Nezhynskoi hymnazyy, byvshem 1845 hoda yiunia v 29-y den. –Speech and historical note written for reading in the solemn meeting of the Lyceum of Prince Bezborodko and the Gymnasium in Nizhyn on the 29th day of June. Kyev, s. 87– 122* [in Russian].

15. Ystorycheskaia zapyska ..., za 1845–46 uchebnyi hod [Historical note ..., for the school year 1845-46] (1846) *Rech y ystorycheskaia zapyska, napysannaia dlia prochtenia v torzhestvennom sobranny Lytseia kniazia Bezborodko y Nezhynskoi hymnazyy, byvshem 1846 hoda yiunia v 23-y den – Speech and historical note written for reading in the solemn assembly of the*

Lyceum of Prince Bezborodko and the Nizhyn Gymnasium, which was 1846 June 23. Kiev, s. 87–128 [in Russian].

16. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. XVIII [in Russian].

17. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. XXV [in Russian].

18. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. XIX [in Russian].

19. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. VII [in Russian].

20. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. XIX [in Russian].

21. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. XX [in Russian].

22. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the

bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. XXII [in Russian].

23. Pamiaty Hoholia: (materyaly dlia byblyohrafy lyteratury o nem) / sobral S. Y. Ponomarev [Pamiaty Hoholia: (materyaly dlia byblyohrafy lyteratury o nem) / sobral S. Y. Ponomarev] (1882). Kyev [in Russian].

24. Dmytryevskiy A. A. (1915) Pamiaty byblyohrafa y vdokhnovennoho pevtsa Sv. Zemly S.Y. Ponamareva: po perepyske eho s o.arkhymandrytom Antonymom y V. N. Khytrovo [In Memory of S. I. Ponomarev, Bibliographer and Inspirational Singer of the Holy Land: In His Correspondence with Father Archimandrite Antonin and V. N. Khitrovo]. Sankt-Peterburh [in Russian].

25. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. XXVII [in Russian].

26. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. XXX [in Russian].

27. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. XXXI [in Russian].

28. Mykhed P. (1986, lystopad 25) Biblioteka S.P. Shevyrova [Library of S.P. Shevyryov]. *Pid praporom Lenina – Under the banner of Lenin* [in Ukrainian].

29. Yzvlachenye yz protokolov Konferentsyy Ynstituta kniazia Bezborodko za 1876/77 hod. [Extract from the Minutes of the Conference of the Institute of Prince Bezborodko for 1876/77.] (1878). *Yzvestyia Ystoryko-fylolohycheskoho ynstituta kniazia Bezborodko v Nezhyne za 1878 h – Proceedings of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin for 1878*. Kyev [in Russian].

30. VDACHON (Viddil Derzhavnoho arkhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyni). F. 1105. Op. 1. Spr. 37. Ark. 2–3. [in Ukrainian].

31. Yzvlachenye yz protokolov Konferentsyy Ynstituta kniazia Bezborodko za 1876/77 hod. [Extract from the Minutes of the Conference of the Institute of Prince Bezborodko for 1876/77.] (1878). *Yzvestyia Ystoryko-fylolohycheskoho ynstituta kniazia Bezborodko v Nezhyne za 1878 h. – Proceedings of the*

Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin for 1878. Kyev [in Russian].

32. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 28. [in Ukrainian].

33. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 28. Ark. 22 zv. [in Ukrainian].

34. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 28. Ark. 19 zv. [in Ukrainian].

35. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 28. Ark. 25. [in Ukrainian].

36. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 28. Ark. 27. [in Ukrainian].

37. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 28. Ark. 25. [in Ukrainian].

38. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 28. Ark. 24. [in Ukrainian].

39. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 64. Ark. 3–3 zv. [in Ukrainian].

40. VDACHON. F. 1105. Op. 1. Spr. 64. Ark. 2–2 zv. [in Ukrainian].

41. Yz vlechenye yz protokolov Konferentsyy Ynstitutu kniazia Bezborodko za 1876/77 hod. [Extract from the Minutes of the Conference of the Institute of Prince Bezborodko for 1876/77.] (1878). *Yzvestyia Ystoryko-fylolohycheskoho ynstitutu kniazia Bezborodko v Nezhyne za 1878 h. – Proceedings of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nezhin for 1878.* Kyev [in Russian]

42. Riznychenko V. (1928) *Bibliograf S. Ponomarov. Z nahody 100-littia z chasu yoho narodzhennia (1828–1928)* [Bibliographer S. Ponomaryov. On the occasion of the 100th anniversary of his birth (1828–1928)]. Kyiv, s. 14 [in Ukrainian].

43. Dmytryevskiy A. A. (1915) *Pamiaty byblyohrafa y vdokhnovennoho pevtsa Sv. Zemly S.Y. Ponomareva: po perepyske eho s o.arkhymandrytom Antonynom y V. N. Khytrovo* [In Memory of S. I. Ponomarev, Bibliographer and Inspirational Singer of the Holy Land: In His Correspondence with Father Archimandrite Antonin and V. N. Khitrovo]. Sankt-Peterburh, s. 56 [in Russian].

44. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. 125 [in Russian].

45. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf. I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. 126–129 [in Russian].

46. *Pisma I. S. Aksakova, M. Maksimovicha, M. Pogodina [i dr.] k bibliografu S. I. Ponomarevu s primechaniyami izdatelya: m-li dlya biogr. S. I. Ponomareva s khronol. spiskom yego tr. / predisl. L. I. Radchenko* (1915) [Letters of I. S. Aksakov, M. Maksimovich, M. Pogodin [and others] to the bibliographer S. I. Ponomarev with the publisher's notes: m-ls. for biograf.

I. Ponomarev with a chronological list of his works / preface by L. I. Radchenko]. Moskva, s. 132–134 [in Russian].

47. Shchodennyk profesora Mykhaila Berezhkova. Instytutskyi period (1882–1904) / za red. O. P. Kryvoboka [Diary of Professor Mykhailo Berezhkov. The Institute Period (1882-1904) / edited by O. P. Kryvobok]. (2020) Chernihiv, [in Ukrainian].

48. Shchodennyk profesora Mykhaila Berezhkova. Instytutskyi period (1882–1904) / za red. O. P. Kryvoboka [Diary of Professor Mykhailo Berezhkov. The Institute Period (1882-1904) / edited by O. P. Kryvobok]. (2020) Chernihiv, s. 306 [in Ukrainian].

49. Shenderovskiy V. (2007) Vydatsnyi bibliograf druhoi polovyny KhIKh stolittia [An outstanding bibliographer of the second half of the nineteenth century]. *Pamiat stolit – The memory of centuries*, 4–5, 141–145 [in Ukrainian].

H. S. Osipova

Deputy Director
of the Academician Lavrovskiy library
at Nizhyn Gogol State University,
e-mail: Galochkas@bigmir.net

Nizhyn period in the Life and Activity of the Outstanding Bibliographer S. I. Ponomariov (to his 195th Birthday)

The offered research deals with the history of domestic Library Science by its content and concepts. It deals with the period of studies of S. I. Ponomariov, an outstanding Ukrainian bibliographer of the second half of XIX – the beginning of 20th century at Nizhyn Gymnasium (1841–1848) and his activity connected with the purchasing of the library of the well-known scientist-philologist Stepan Petrovych Shevyriov for the book collection of Count Bezborodk's Nizhyn History and Philology Institute in 1876–1878.

The materials from the Central State Historical Archive in Kyiv, the State Archive of Chernihiv region in Nizhyn, and the official periodicals of the Law Lyceum and Nizhyn Gymnasium – «Promovy», «Shchorichni Akty» («Annual Acts»), and the data from the History-Philology Almanac «The News of Count Bezborodko's History and Philology Institute in Nizhyn» are used in the paper.

Key Words: Stepan Ponomariov, Nizhyn Gymnasium, S. Shevyriov, Stepan Ponomaryov, Nizhyn Gymnasium, S. Shevyryov, Count Bezborodko's History and Philology Institute, the library of Count Bezborodko's History and Philology Institute.